

M D A G

MULTIDISCIPLINARY
APPROACHES WITH GEOGRAPHY

Başvuru 01.02.2023 Received | Kabul 27.02.2023 Accepted
E-ISSN: 2980-1141 | <https://www.mdag.com.tr>
Cilt 1, Sayı 1 (2023), ss. 17-31
Doi., 10.29329/mdag.2023.530.2

Atf Bilgisi / Reference Information

Keskin, S. (2023). Dünden Bugüne Çay ve Turizm Potansiyeli. *Multidisipliner Yaklaşımlarla Coğrafya Dergisi*, 1(1), 17-31, <https://doi.org/10.29329/mdag.2023.530.2>

Dünden Bugüne Çay ve Turizm Potansiyeli

Tea and Tourism Potential from Past to Present

Sinan Keskin

Öğretim Görevlisi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, sinan.keskin@gop.edu.tr,

ÖZET

Çay binlerce yıl öncesinden tarımı gerçekleştirilen ülkelerle etkileşimle kültürel olarak geçiş sağlamıştır. Çay tarımsal bir ürün olmakla birlikte farklı ülkelerin servis şekilleri ile o ülkeye has olduğunu o ülkenin bir kültürü olduğunu göstermektedir. Türkiye’de çay, Doğu Karadeniz halkı için vazgeçilmez kaynaklardan biri olarak görülmektedir. Halkın ekonomik olarak sahip çıktığı gelir kaynağı olarak görülmektedir. Ülkenin de milli geliri olarak tüm ülkede ve dünyada tanınırlığı artmaktadır. Bu çalışma Türkiye’de tarımsal olarak üretilen çayın, turistik ürün olarak çay turizmi potansiyelini ve Doğu Karadeniz Bölgesi’nde sürdürülebilirliğini araştırmayı amaçlamaktadır. Özellikle çay ürünü üretiminden ilk aşamasından son çay olana kadarki bölümlerini ve sunum yapılabilecek doğal güzelliklere sahip bir Ziraat Botanik Bahçesi ile Rize ili ele alınarak örneklem yapılmıştır. Araştırma kapsamında literatür taraması yapılarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla çayın varlığını olumlu ve olumsuz etkilerini farklı yönlerden araştırarak daha sonra coğrafi işaretli olan çayın kırsal turizm ve yayla turizmi etkisinde ülkemiz açısından bölge açısından turizm potansiyeli ve aynı zamanda üretiminde yıllara göre üretim miktarlarını dünya ve Türkiye açısından örneklerle elde edilen verilerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çay, Çay üretimi, turizm potansiyeli, turistik ürün

ABSTRACT

Tea has made a cultural transition through interaction with countries where agriculture has been carried out thousands of years ago. Although tea is an agricultural product, it shows that there is a culture of that country that is unique to that country with the service forms of different countries. Tea in Turkey is seen as one of the indispensable resources for the people of the Eastern Black Sea. It is seen as a source of income that the people economically own. The recognition of the country as a national income is also increasing all over the country and the world. This study aims to investigate the potential of tea tourism as a tourist product of tea produced agriculturally in Turkey and its sustainability in the Eastern Black Sea Region. In particular, a sample was made by considering the sections from the first stage of tea product production to the last tea, and the province of Rize with an Agricultural Botanical Garden with natural beauties that can be presented. Within the scope of the research, the document review method was used by conducting a literature search. For this purpose, by investigating the positive and negative effects of the presence of tea from different aspects, then the tourism potential of geographically marked tea from the point of view of rural tourism and highland tourism from the point of view of our country from the point of view of the region, as well as the production quantities according to the years of production from the point of view of the world and Turkey was evaluated with the data obtained with samples.

Keywords: Tea, Tea production, tourism potential, touristic product

Giriş

Türkiye’de çay turizmi ve çay tarımı Doğu Karadeniz Bölgesinde Rize ve Trabzon civarlarında yapılmaktadır. Doğal güzellikleri ile alternatif turizm bölgesi olarak en önemli bölgelerden bir tanesidir. Özellikle kırsal turizm faaliyeti olarak veya yayla turizmi şeklinde kültürel turlar içerisinde tüm tur paketleri içerisine giren bölgeler içerisinde yer almaktadır. Aynı zamanda bu çeşitliliğe daha da katkı sunan Rize ili çayın başkenti olarak turistik ürün simgesi olarak bilinmektedir. Turistik tura katılan misafirlere tur paketinde bölgenin özelliğinden ve özellikle çay ile ilgili bilgiler verilmektedir. Tur paketindeki etkinliklerde turistlerin bizzat doğal ortamın içerisine girmelerini sağlamak çay hasadına makasla veya elle yapabilecekleri belirtilmektedir. Çayın tarladan hasadı yapılan yeşil taze çay yapraklarının çay alım depolarına götürülmesi, taze çay yapraklarının satılması işleminin turistler tarafından görülmesi çay yapımına uygun olan ve olmayanların ayrımının yapılması çayın üretim aşamalarının her birini görebilmek ve doğa harikası Ziraat Botanik Bahçesinde çayın tüm özelliklerini yudumlayarak keşfi bir turistik ürün olarak işlenmektedir.

Tarlada yetişen bir bitki olan çay, nemli iklimlerde ve bu bölgelerin özelliğine uyum gösteren içecek olarak yapraklarından yararlanılan çaygiller familyasından olan bir üründür (Üstün ve Demirci, 2013). Önemli iktisadi kazanç getiren, 1930 yıllardan sonra Doğu Karadeniz Bölgesinin ve ülke kalkınmasına, gelişmesine katkıda bulunan çay en önemli tarım ürünüdür.

Dünyada Çayın Tarihsel Gelişimi

Çay çok eski tarihlere kadar uzun tarihi ile günümüze kadar gelmiştir. Çin İmparatoru Shenn Nung tarafından çay ürününün bulunduğu düşünülmektedir. Çayın bulunmasıyla Çin’de yaygınlaşmış ve komşusu olan Japonya’ya Budist rahibi Dengyo Daisni aracılığı ile tanıtılmış ve kısa sürede herkes tarafından kabullenilen bir içecek olmuştur. Hindistan, İran ve Arabistan’da da yaygın olarak kabullenilen bir içecek olmuştur (Demirhan,2001).

Çay bitki florasını incelediğimizde ilk içilen çay insanlar açısından keyif için içildiği gibi sağlık açısından da içildiği anlaşılmaktadır. Çay birçok hastalığa iyi geldiğinden başka zihni uyaran bir özelliğe de sahiptir. Çay ilk önceleri Çin ve Japon tarafından belirli törenler eşliğinde içilir olmuştur. Japonlar bu törenleri daha da derinleştirmişlerdir. Kendi ülkelerine has bir çay içme ritüeli oluşturmuşlardır. Bunu Japon kültürü olarak da görülmektedir. Avrupa’ya geçişiyle Avrupa bu çay içeceğini keyif içeceği olarak kullanmıştır. 19. Yüzyılda Kuzey Denizi civarlarında sıcak ve insanı rahatlatmasından dolayı halk tarafından benimsenmiş ve halk içeceği olarak kabullenilmiştir. İngilizler ise 17 yüzyılda sömürgesi olan Hindistan’dan çayı öğrenerek İngiltere’ye taşımışlardır. İngilizler bir yaşam biçimi olarak çaya devam etmektedirler. Rusya’da yemeklerde her öğünde çay içildiği görülmektedir. Fransa’da özel entelektüellerin çay has bir beğenisi ve kullanımı vardır. Moğol geleneğinde ise çayı bir tamamlayıcı gibi düşünerek az yağ, az tuz, az un ve darı ve bazen de açık havada kurutulmuş kuzu etinin yumuşatma ve farklı tatlar için çayın içerisine eklenerek yendiği belirtilmektedir. (Reimertz 2003). İngilizler çaya daha çok sahip çıkarak “İngiliz beş çayı “ olarak da tüm dünyada bilinirliklerini arttırmışlardır. Fransa’da kahve den sonra entelektüellerin içtikleri içecekler arasında çay görülmektedir. Çay eski milletlerden günümüze kadar kullanış ve sahiplenme açısından farklılık gösterse de bu kültürü devam ettiren ülkelerde çay halen en önemli içecek olarak devam etmektedir.

Türkiye’de Çayın Tarihsel Gelişimi

Coğrafi konum olarak Anadolu İpekyolu güzergâhında olduğu için, birçok ürün buradan

geçerek Avrupa'ya ulaşmıştır. Çay da bu ürünlerden bir tanesi olduğundan Anadolu insanının çayla tanışması da bu şekilde gerçekleşmiştir. Çin'den. Çinden gelen çay Anadolu'dan Avrupa'ya geçmiştir. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde çay ile ilgili konulara değinmiştir Bu kayıtlara göre ilk çay ile ilgili olarak girişimler 1888 yılında gerçekleşmiştir. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane mezunu Mudanya Kaymakamı Hasan Fehmi tarafından 1892 yılında İstanbul'da yayınlanan Coğrafyayı Sınai ve Ticari isimli kitapta sayfa 107 'de çay fidanlarının o zamanın Ticaret Nazırı Esbaki İsmail Paşa Hazretleri tarafından Çin'den getirilerek ilk uygulaması yapıldığından bahsedilmektedir. Bazı kaynaklara göre bu Japonya'dan getirildiğinden bahsedilmektedir. Sonuç olarak üretimi üzerine verimli olunamamıştır. Türklerin çay ile tanışmaları daha Anadolu'ya girmeden Orta Asya'da tanıştıkları düşünülmektedir. Bu konu ile ilgili literatürlerde ilk çayı içen kişinin Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166) olduğu aktarılmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak da İlk çayı içen bu konuda literatürler de Hoca Ahmet Yesevi (1093-1166) olduğu aktarılmaktadır. Çayın asıl üretilerek tarımda kullanılacak bir ürün olması da kaynaklara göre II. Abdülhamit zamanında (1894) olmuştur. O yıllarda Orman, Madenler ve Tarım Bakanlığı'ndan Sadrazam'a yazılan bir yazıda çayın şifasından ve besleyiciliğinden ticari açıdan da önemli bir tarım ürünü olduğundan bahsedilerek tarıma uygunluğu için onay alınmak üzere sadrazama onaya sunulmuştur. Bu yazıya uygunluk yazısı 21.10.1894 tarihli yazısı ile verilmiş, Japonya'dan getirtilen çay fideleri ve tohumları il olarak belirlenen Bursa'ya ekilmiştir. Bu ürünün Bursa ilinde ekolojisine uymaması sonucunda başarılı olamamıştır. İl olarak Çay Fabrikası1947 yılında 60ton/gün kapasitesi ile Rize Fener Mahallesinde "Merkez Çay Fabrikası" ismiyle işletme olarak açılmıştır. 1963 yılı itibariyle de bu fabrika ile yurtiçi tüketimi iç imkânlarla sağlanmıştır. 1971 yılında çay ile tarım bakanlıklarının ayrı birimlerde olmasının kaldırılmıştır. Bunun yerine Çay Kurumu Genel Müdürlüğü, (ÇAYKUR) kurulmuştur. 1984 yılına kadar Devlet bünyesinde üretilen çay daha sonra 1985 tarihi itibariyle özel sektörde çay üretimine girerek çay tekeli kaldırılmış oldu. Çay işletmesi üretimi ve satışı olarak Çaykur'un tekeliyle hızla üretim artmıştır. Özel sektör ile 2005 yılından itibaren kuru çay üretimi yarı yarıya arttırarak önemli bir paya sahip olmuştur. Ekonomik olarak düşünüldüğünde belirli tarihlerde istihdam sağlaması açısından da önemli işgücü istihdamı sağlamaktadır. Özellikle Mayıs-Kasım aylarında çayın hasat dönelerinde 30.000 işçi geçici ve 5.000 'de çalışan olmak üzere 35.000 işçiye iş imkânı sağlamaktadır. Üretim olarak da Devlet ve özel sektör üretimi 46 adet yaş çay fabrikası bulunan Devlet sektöründe 6.600 ton iken özel sektörde bu rakam toplamda küçük büyük özel işletmeyle günlük olarak üretim 9.000 ton civarındadır. (Taşkın ve Güneş, 2007)

Türklerin çay ile karşılaşması XIX.. yy'da gerçekleşmiştir. Çay ilk kez içen Türk olarak birçok kaynakta Hoca Ahmet Yesevi olduğu belirtilmektedir. Bir gün Hoca Ahmet Yesevi misafir olarak gittiği Türkmen komşusunu evinde ikram edilen sıcak çayın sağlığına iyi geldiğini ve bu içeceğin sağlık için herkes tarafından içilmesi için duacı olacağını belirtmiştir(Güneş,2012)

Türkiye'de üretim olarak bakıldığında 1888-1889 yıllarında Japonya'dan getirilen çay tohumları Bursa ilinde denenmiş ve uyum göstermediği görülmüştür. Bundan sonraki çay üretimi ile ilgili olarak 1917 yılında Halkalı Ziraat Mekteb-i Alisi Müderrislerinden Ali Rıza Erten, Doğu Karadeniz ve Batum'u incelemiş oradaki yetişme şartlarını ve Türkiye'de en uygun olan Rize ve Artvin illerinde bu ürünün üretilebileceğini rapor şeklinde belirtmiştir(DPT,2012)

Ülkemizde çay içilmesi 1938 yılına kadar ilk başlarda Avrupa'dan 1600'lü yıllarda ithal edilerek çay ürün olarak alınıp içilirdi (Sarıahmetoğlu, 1997). 1917 de gelişen ihtilal sonucunda çevre ülkelerde de sıkıntıları ekonomik olarak yansımıştır. Özellikle Türkiye'de Karadeniz de Rize ve yakın illerinde ekonomik işsizlikten dolayı Rusya'ya çalışmaya giden halkın ihtilalle birlikte ekonomik olarak çok sıkıntı çektikleri görülmüştür(Zihnioğlu,1998)

Ziraat Umum Müdürü Zihni Derin 1924 yılında Rize'de Çay Araştırma Enstitüsünü kurmuş ve çalışmasına öncülük etmiştir. Zihni Derin 407 sayılı yasanın çıkarılmasını sağlamıştır. Belirtilen yasanın çıkışını takiben Zihni Derin çalışmaları yakından görmek fidan ve tohum getirmek amacıyla

çay ile ilgili her şeyi yakından takip için Batum ve çevresine gitmiştir. Batum'dan getirdiği fidanları Enstitü bahçesine dikmiş, tohumları da aynı şekilde ekmiş ve fidanları halka dağıtmıştır.

Tam olarak çay yetiştiriciliğine geçilmemiş olmasından sonra 1933 yılında çay üretimi tekrar gündeme gelmiştir. 1935 yılında zamanın Tarım Bakanı Muhlis Erkmen tarafından Doğu Karadeniz Bölgesine yaptığı inceleme gezisi ile çay tarımı konusunda gündeme tekrar gelmiştir.

İhtilalle birlikte Rusya'ya çalışmaya gidemeyen Rize ve çevre illeri alternatif geçim kaynaklarından özellikle yeni ürün denemesine gitmişlerdir. 1924'te çay, mandalina, portakal yetiştirilmesi için Devlet tarafından teşvik yapılmış, bu konuyla ilgili özellikle Ziraat Umum Müdürü Zihni Derin ve arkadaşları ile çay üretimine geçmiştir.

Zihni Derin 1937 yılında tekrar çay üretimini üstlenmiştir. Rusya'dan getirdiği 2 ton çay tohumunu ektirmiştir. Bu şekilde Çay Araştırma Enstitüsüne bağlı 3 fidanlıkta fidan üretimini başlatmıştır. İlk denemelerle iklim uygunluğu 1938 yılında çay ürünü elde edilmiştir.

3788 sayılı kanunla 1940 yılında yasal güvenceye alınan çay üretimi ve diğer işlemleri ile daha yasal bir güvencenin verdiği ortamla üretim hızlanmıştır. Ülkemiz çay ithal süreci 1963 yılına kadar olmuştur. Daha sonra ihracat yapacak düzeyde üretim gerçekleştirilen ülkemiz diğer üreten ülkeler arasına girmiştir.

Çay farklı ülkelerde onların kültürleri ile özdeşleşmiş daha sonra Türkiye'ye gelmesi ile Türk halkının çayı çok benimsemesi sabah kahvaltısı ile yoğun olarak içimi sağlanan daha sonra her öğün öncesi sonrası misafirlikte iş ziyaretlerinde her türlü yeni ortamlarda ikram olarak içecek olarak sunulan siyah çay olmuştur(MEB,2006)

Tahmini olarak 5000 yıl öncesi yaşadığı düşünülen kızıl İmparator olarak bilinen Shen Nung ilk tıbbi kitabı Pen T-Sao'yu (M.Ö. 2800) yıllarında derlemiştir. Bu derlemeler içerisinde yer alan 365 adet bitkisel karışımı yazmıştır. Bu ürünler içerisinde yer alan çay da kaynayan suyun içerisine düşen çay yapraklarının renk vermesi, aroması ve tadı ile beğenilmesiyle ortaya çıkmıştır. Çimden tüm dünyanın içeceği haline gelmiştir. Çay ürün olarak içecek olarak sudan sonra en çok tüketilen içecek haline gelmiştir. Hindistan, Çin, Sri Lanka, Japonya ve Tayvan gibi ülkelerde en fazla üretim olmakla beraber 30'dan fazla ülkede çay üretimi yapılmaktadır(Henning , et al.,2003)

Camellia cinsine mensup olan çay bitkisinin isim babası olan ünlü botanikçi Georg Joseph Camel 'dir (Spillane,2013)

Çay üretimi ilk defa Dünya'da Hindistan ve Çin'de yetiştirilmeye başlamıştır. Çay bitkisi tropikal iklime sahip bölgelerde yağış olarak bol yağışlı ve sıcak ortamlarda yetişmektedir. Çay bitkisinin sürekli olarak yağışa ihtiyacı olduğundan yağış miktarı yıllık olarak 2000 mm'den az olmaması ve aylık yağışın düzenli olması gerekmektedir. Çayın tarımsal olarak yetiştirilmesinde iki çeşit olarak çay bitkisinin üretimi gerçekleşmektedir. Bunlar tohum ve çelikle çoğaltma yöntemidir. Genel olarak Dünya'da çay fidelerinin çoğaltılması çok yapılmak istendiğinde çelikle çoğaltma uygulaması kullanılmaktadır. Çelikle çoğaltma yöntemi bütün Dünya'da uygulamasının en önemli sebebi maliyeti düşük olması, kaliteli olarak çoğaltma sağlandığı için kullanılmaktadır. Çay tarımı Dünya'da yağış gerektirdiğinden sınırlı alanlarda yetişmektedir. Dünyada Çin, Sri Lanka, Hindistan, Endonezya, Japonya ve Kenya çay üretimi yapan ülkelerin il sıralarında yer almaktadırlar. Bu ülkelerin çoğunluğunda 12 ay çay üretimi gerçekleştirilirken Türkiye ve İran da yüksek enlemlere sahip olmasından dolayı bu ülkelerde yıllık sadece 6 ay çay üretimi gerçekleştirilmektedir(<https://www.tarimorman.gov.tr/>)

Tablo 1: Dünya Çay İhracat Miktarı ve Değeri

Sıra No	Ülke	2015		2016		2017		2018		2019	
		İhracat Miktarı (ton)	İhracat Değeri (bin \$)	İhracat Miktarı (ton)	İhracat Değeri (bin \$)	İhracat Miktarı (ton)	İhracat Değeri (bin \$)	İhracat Miktarı (ton)	İhracat Değeri (bin \$)	İhracat Miktarı (ton)	İhracat Değeri (bin \$)
1	Kenya	421.632	1.257.871	481.076	1.229.271	467.024	1.424.519	501.772	1.370.330	476.001	1.113.433
2	Çin	324.949	1.383.062	329.390	1.484.898	356.474	1.611.224	369.167	1.785.365	367.717	2.025.787
3	Hindistan	234.203	674.857	230.456	661.637	261.419	768.406	262.419	767.710	258.045	813.746
4	Sri Lanka	304.835	1.321.899	286.760	1.251.730	287.083	1.513.207	184.189	952.099	155.081	740.101
5	Vietnam	125.186	212.422	136.362	225.410	144.442	226.797	76.989	209.350	78.962	127.684
6	Arjantin	76.029	99.963	78.177	97.032	74.565	95.177	76.005	94.674	76.368	89.251
7	Uganda	53.311	70.317	56.286	71.488	59.207	79.713	70.101	88.831	14.511	17.685
31	Türkiye	5.490	23.614	6.117	28.585	5.185	24.966	3.565	13.090	3.968	15.142
Diğer Ülkeler		469.211	2.266.539	464.755	2.412.745	480.325	2.361.235	490.987	2.570.439	404.740	2.367.508
Toplam		2.014.846	7.310.544	2.069.379	7.462.796	2.135.724	8.105.244	2.035.194	7.851.888	1.835.393	7.310.337

Kaynak: Trade Map, Erişim Tarihi: 30.06.2020, GTİP No: 0902

Tablo 2: Türkiye çay verileri

Türkiye çay verileri (1.000 ton) / Türkiye's tea supply and demand (1,000 tons)					
	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	2020/21
Alan/Area (bin da)	764	821	781	786	822
Üretim/Production	1.350	1.300	1.480	1.407	1.450
Tüketim/Consumption	1.203	1.185	1.300	1.253	1.310
İthalat/Imports	80	94	59	74	101
İhracat/Exports	25	13	17	18	23
Kendine yeterlilik/Self sufficiency (%)	95,4	93,2	96,8	95,5	94
Kişi başına tüketim/Consumption per capita (kg)	15	14	15	14,6	15,2

Kaynak:(<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/>)

Tablo 3:Türkiye'nin ülkelere göre ihracatı

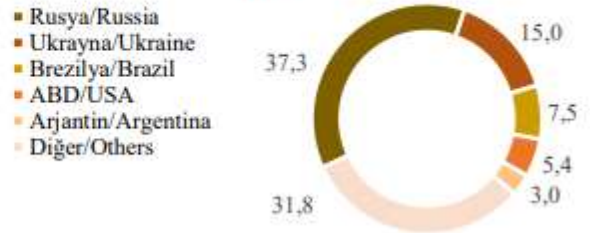
Türkiye'nin ülkelere göre çay ihracatı

Türkiye's tea export by countries (2021/22, %)

Türkiye'nin ülkelere göre çay ithalatı

Türkiye's tea import by countries (2021/22, %)

Kaynak:(<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/>)

Türkiye çay tarımı olarak ihracat yaptığı ülkeler öncelikli olarak yakın ülkeler olan Irak, Suriye, Rusya ülkelerine oransal olarak ihracat gerçekleştirilmektedir. ABD ve Almanya devletlerinden başka birçok ülkeye çay ihracatı olmaktadır.

Tablo 4: Çay üretiminde önemli ülkeler

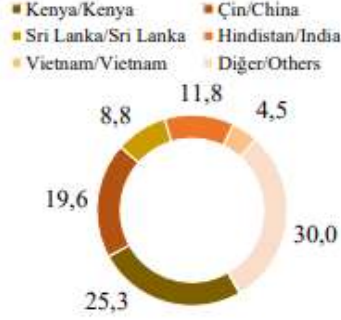
Çay üretiminde önemli ülkeler

Tea production by countries (%)

Çay ihracatında ülkelerin payı

Tea export by countries (2020, %)

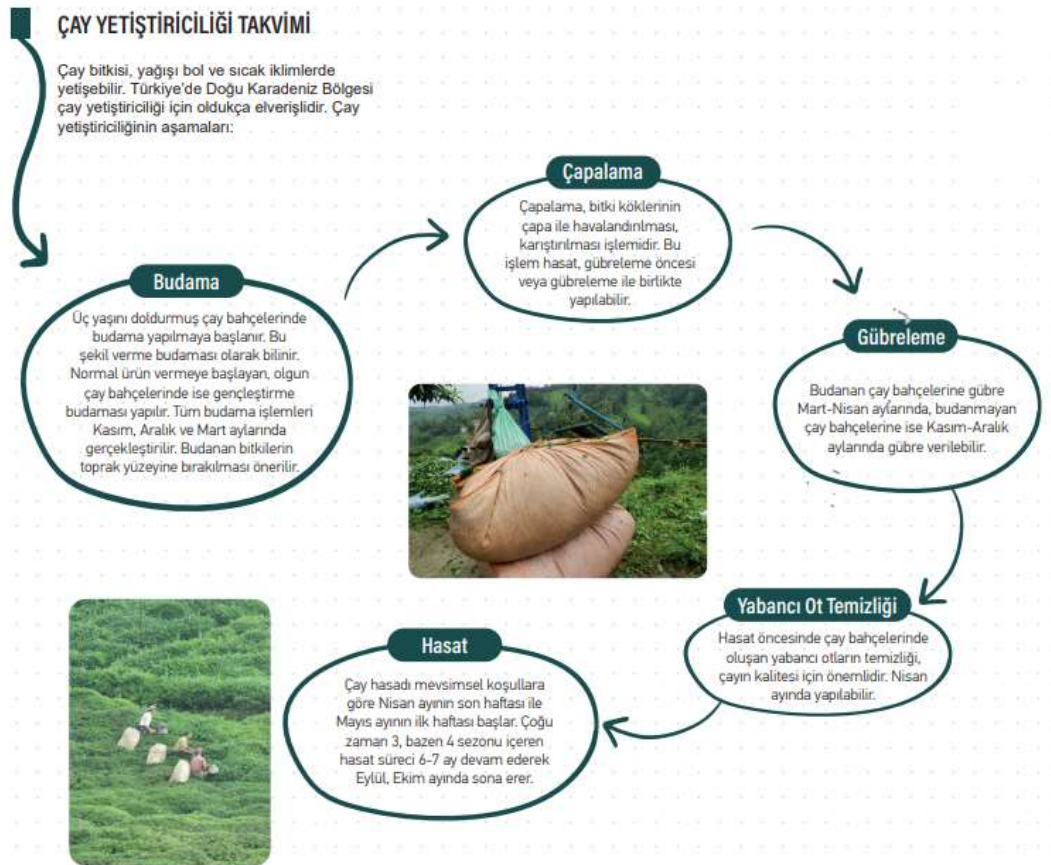
Çay ithalatında ülkelerin payı

Tea import by countries (2020, %)

Kaynak:(<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/>)

Çay üretiminde Dünya’da öncü olan ülkelerin çay üretim istatistikleri yıllara göre kendi ülkelerinde çok üretmesine rağmen ihracata nüfus olarak fazla olmasından dolayı Çin devleti Kenya devletinin gerisinde kalmaktadır.

Kaynak: <https://www.ka.org.tr>

Çay bitkisi 3 yıl aradan sonra hasat yapılır. Yani budama yapılır. Bu şekilde çay bahçesine şekil verilir. Bu budama işlemi sadece şekil vermek için değil örneğin genç çay bahçesine ise gençleştirme budaması yapılır. Budama işlemleri Kasım, Aralık ve Mart aylarından yapılır. Çapalama: Çay bitki köklerinin daha iyi verim elde edilmesi için çapalanması yani havalandırılması gerekir. Çapalama işlemi için zaman hasat zamanı, gübrelemeden önce veya sonrasında yapılabilir.

Gübreleme: Çay bitkisinin gübrelenmesi iki ayrı şekilde yapılabilir. Budama durumuna göre bu işlem budama yapılmış ise gübreleme işlemi Mart, Nisan aylarında yapılabilir. Budama yapılmamış ise Kasım, Aralık aylarında gübreleme işlemi yapılmalıdır. Yabani Ot Temizliği: Hasat öncesinde yapılması gereken yabancı otların temizliği çayın kalitesi açısından çok önemlidir. Çay hasadı Nisan ayının son haftası ile Mayıs ayının ilk haftasında başlanır. Bu işlem 3 veya 4 tekrarlı olarak 6,7 ay olarak Eylül, Ekim ayına kadar sürer.

AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışma alternatif bir turizm türü olarak çay turizminin Türkiye’de uygulanabilirliğini ve Türkiye’nin çay turizmi potansiyelini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın amacına yönelik olarak doküman incelenmesi yapılmıştır.

BULGULAR

Çay turizmi ile ilgi araştırmada alan yazın incelemesi ve doküman incelemeleri ile genel olarak dünya ve Türkiye oradan da Rize örneğinde çayın turizmi belirtilmiştir.

Güney Kore’de de çay tarım bölgelerinin artışıyla birlikte ilk yeşil çay üretim yeri olan Hadong ve Boseong da çay turizmi oradan da desteklenmiş ve önemli merkez haline gelmiştir. Hadong da “Maeam Çay Müzesi” yapılarak gelen turistler için etkinlik alanı yapılmıştır.(www.english.visitkorea.or.kr). Fransa gibi ülkelerin başı çektiği üzüm bağları üzüm yetiştiriciliği Avrupa’da nasıl bir turizm haline gelmişse Hindistan Assam’da da çay bahçeleri ve bu ürünün turizme kazandırılması aynı şekilde gerçekleşmiştir. Assam da İngiliz sömürgesinden dolayı gelen turistler çay toplayabilecekleri gibi aynı zamanda da golf oynama faaliyetinde bulunabilirler(Goowalla ve Neog, 2011). Çin’de çay tarımı ile çay bahçeleri ve birlikte gelişen çay turizmi, aynı zamanda yapılan çay müzeleri, çay ile ilgili olarak düzenlenen etkinlikler fuarlar sergiler, çay satışının gerçekleştirildiği otantik ortamlar, çayın kültürel etkileşimi ve çay turizminin geliştirilmesinde etkili olduğu belirtmektedir (Zhang (2004 akt: Zhou Mı, 2011:11-12),

Dünyada Çay Turizminin Gelişimi

Çay üretiminde en önde olan Çin Hindistan, Nepal, Japonya, Sri Lanka, Kore gibi ülkeler çay tarımının yapıldığı tarım alanları çay turizmi için kullanan ülkelerdendirler. Çin’in çay turizmine geçişi 1980 yıllardan sonra ulusal açılım uygulamalarıyla olmuştur. 1986 yılında Çin’in Zhejiang Eyaleti’nin başkenti Hangzhou’da Çin’in kültürlerini aktarabilmek ve bunu etkinliklerle gösterebilmek için çay müzesini yapmışlardır. 1990 yılında bu müzenin halka açılımla faaliyetlerle bu müze tanıtılmıştır.(Cheng vd., 2012:28). Ji (2006 akt: Zhou vd., 2012:3)

Botanik / Ziraat Çay Bahçesi – Rize İl merkezine çok ayakın doğanın bütün güzelliklerinin sunulduğu yeşillikler içerisinde İli en yukarıdan görebilecek konumda yapılmış olan Rize iline özgü çay tarımını öncelikliyen ve cafe tarzında sunum gerçekleştiren gelen turistlerin doğal ortamda çaylarını yudumladıkları ve farklı o yöreye ait çayların satışının da gerçekleştirildiği Bölgeye özgü doğal ortamıyla eşsiz bir doğal bahçe olarak hizmet vermektedir (<https://www.kulturportali.gov.tr/>).

Tablo 5: Rize İli Yıllara Göre Turist İstatistikleri

RİZE İLİ YILLARA GÖRE TURİST İSTATİSTİKLERİ			
YIL	YERLİ	YABANCI	TOPLAM
2006	375.178	57.644	432.823
2007	417.338	57.975	475.313
2008	433.415	58.415	491.830
2009	437.817	58.729	496.546
2010	489.731	69.407	559.138
2011	509.911	61.217	571.128
2012	524.021	61.675	585.696
2013	581.465	68.417	649.888
2014	615.053	71.116	686.169
2015	616.889	73.459	690.348
2016	602.814	76.059	671.059
2017	761.413	105.404	866.817
2018	855.323	121.171	976.494
2019	889.837	134.173	1.024.010
2020	72.473	6.240	78.713

Kaynak: (<https://rizetso.org.tr>)

Rize ili kırsal turizm etkinlikleri olarak yayla turizmi olarak birçok potansiyele sahip bir ilimizdir. Bu turizm potansiyeli ile iç ve dış turist akımına il olarak ev sahipliği yapmaktadır. Rize ili mevcut potansiyelleri içerisinde yaylaları ile akarsu ve şelaleleri ve eşsiz gölleri ve doğası ile ve tarihi eserleri ile turistlerin geliş amaçlarını şekillendirmektedirler. Rize ve Trabzon civarında çay tarımı zamanla insanların kültürel turların içerisinde görmek istedikleri destinasyonlar arasına girmiştir. Özellikle çayın başkenti olan Rize ili ele alındığında turist sayısı yıllara göre kültürel turların artmasıyla ilin ve çevre illerin farklı destinasyonları ile turistik gezilerde en önemli merkezlerden biri olmuştur. İl olarak çay tarımı ekonomiye verdiği istihdamı sağladığı gibi son yıllarda çay tarımını yerinde görmek isteyen birçok şehirde yaşamış bu konuda merakları olan turist adayları çoğalmıştır. Çay tarımında çayın içilebilecek şekle gelmesine kadarki kısımlarını bir tur paketi içerisinde sunulmaktadır. Hemen hemen bütün Doğu Karadeniz turlarında çay tarımı hasatı ve fabrika gezisi ve Rize Ziraat Botanik Bahçesinin gezilip orda çay içilmesi ve o bölgeye has çay çeşitlerinin satış mağazalarından almak isteyenler için imkânlar sunulmaktadır.

2021 yılında yerli ve yabancı turist sayısı pandemi çıkışı ve sel felaketleri sebebiyle 800 binlere çıkmıştır (<https://www.sabah.com.tr>).

Yıllar itibariyle gelen turistlerin sayısı pandemi döneminde tüm Türkiye’de düşüş bu ilimizde de görülmektedir. Pandeminin bitişi ile turist sayısı artışı artarak devam etmektedir. 2022 yılının son 8 ayında ile gelen turist sayısı 1 milyon 37 bin 616 turist ile yeni seviyelere ulaşmıştır. Bu turist sayısının

artışı tur operatörlerinin düzenlediği turların otobüslerle olduğu kadar, ulaşım olarak yeni havaalanının yapılması ile Rize-Artvin Havaalanının turistlerin havaalanını kullanarak da geldikleri bu şekilde turistik ürünleri gördükleri gözlemlenmiştir. Rize özellikle yayla turizmi ile öne çıkmıştır. Özellikle Ayder Yaylası turistlerin geliş önceliği arasında ilk sıralardadır. Rize’de çay ili olarak ilin simgesi haline gelen 29 metrelik dev çay bardağı da turistik destinasyonlar arasında ilk sıradadır. Gelen yerli ve yabancı turistler bu şehre geldiklerini çay memleketinde olduklarını dev bardakla ölümsüzleştirmektedirler. Bu ilin çaya çayın ile kattıklarını gösteren bir semboldür. Gelen yerli ve yabancı turistler bu sembolle beraber aşıl çay tarımı ve çay fabrika gezisi ve Ziraat Botanik Bahçesi ile bu ili anılarına fotoğraflarıyla ölümsüzleştirmektedirler (<https://www.trthaber.com>)

Çay turizminin geliştirilmesi için Valilik çay turizmine öncülük veya gelişmesine katkıda bulunabilecek faaliyetleri son yıllarda gerçekleştirmektedir. Birçok özel şirketin yer aldığı çay sektöründe etkinliklerde özel sektör çay turizmi ile ilgili örneğin Doğadan Çay 2009-2014 arasında etkinlikler düzenleyerek konunun aktif olmasını gündemde kalmasını sağlamışlardır. Tabii ki burada çayın hasatının olduğu dönemleri belirtmekle birlikte reklamlarını da gerçekleştirmiş olmaktadır. Birçok etkinlikler yapılarak 2 günlük turlar düzenlenmiş “Havada çay kokusu var” isimli faaliyet organize edilmiştir. Bu etkinliklerde gelen turistlere çayın üretim safhalarını ve doğal ortamda çay içimi ve çay satışı gerçekleştirerek etkinliklerini yerel bazda yapmıştır(<https://www.rtb.org.tr/>)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Rize ili genel olarak Doğu Karadeniz turizm potansiyeline bakıldığında il merkezi ve kırsal turizm etkinlikleri tam anlamıyla kültürel turizm potansiyeli dolu dolu olan bir ildir. Rize ilinin sembolü olan çay bardağı ilin turizm potansiyeline direk olarak imza atmakta ve işaret etmektedir. İlin istihdamına ekonomisine direk olarak katkıda bulunan çay tarımı zamanla çayı merak eden çayın oluşumunu baştan sona bir fabrika ortamında görmek isteyen turistler ile çay turizmine kültürel turlar içerisine kaydolmuştur. Ayrıca bu farklılığını öne çıkarmak için Dünyanın birçok yerinde yapılan ile özgü Ziraat Botanik Bahçesi de çayın oluşumunu fabrika ortamında gören turistlerin yeni rekreasyon alanı olmuştur. Kültürel mirası güzel özenle hazırlanmış bir peyzajla sunulması destinasyonlara bir yenisini katmıştır. Rize ili turizm açısından zengin doğa güzelliklerine sahip bir ildir. Bu doğa güzelliklerinin sürdürülebilirliği halkın bu güne kadar devrede olaması ile gerçekleşmiştir. Sürdürülebilir turizmde halk doğasına bitki örtüsüne çayına sahip çıkarak günümüze kadar gelmiştir. Halkın benimsediği sahip çıktığı turizm potansiyeline bürokraside aynı hassasiyeti sağlayarak özellikle doğanın bütünlüğünü sağlayacak halkın destekleri ile bitki örtüsüne doğaya zarar vermeden turizm potansiyelini geliştirmeye çalışması gerekmektedir. Çay tarımı ve turizminin sürdürülebilirliği için yeni rekreasyonlar ve ilgi çekici merkezler doğa ile bütünleşik olarak açılabilir. Yerel yönetim ve halkın bilinçlendirilerek çayın ve diğer kültürel değerlerin yani tam isabet olarak düşünülmüş pazar ürünlerini tespit edilerek yönelindiği zaman turistik ürün üretimi ve sürdürümünde başarılı olunabilir. Türkiye’de eşsiz benzeri olmayan Ziraat Botanik Bahçesinin doğa alanlarının koordineli olarak en iyi şekilde korunması öncelikle sürdürülebilir turizm potansiyelinde olan halkın sahip çıkması bilinçlendirilmesi ve kültürel değerlere çevreye tarıma sahip çıkılması gerektiği gelen turistlere işlenmelidir.

Turistlerin yiyecek içecek faaliyetlerine katılımları olabilmesi için üç unsurun gerçekleşmesi gerekmektedir. Buldukları ortamlarda ikramların yiyecek içecek ikramının olması tadım gerçekleştirmelerinin olması, bu etkinliğin farkındalık içermesi ve katılımcılar arasında sosyalleşmeyi sağlaması olarak belirtilmiştir(Smith & Costello, 2009).

Çay turizmi için öncelikli olarak çay tarımımızı en iyi şekilde rehabilite ederek üretim seviyemizi en iyi ve en kaliteli şekilde gerçekleştirmemiz gerekmektedir. Bunun içinde yapılacak olan halkı çay turizminin sürdürülebilirliği için işin içerine katmak sürekli eğitimlerle etkinliklerde hazır olmalarını sağlamaktır.

Kaynakça

- Cheng, S.; Hu, J.; Fox, D.; Zhang, Y. (2012), "Tea Tourism Development in Xinyang, China: Stakeholders' View", *Tourism Management Perspectives*, Volumes 2-3, 28-34.
- Demirhan A. (2001). Şifalı bitkiler, Doğal ilaçlarla geleneksel tedaviler. Alfa Yayınları. İstanbul Devlet Planlama Teşkilatı.(2012). Gıda sanayii özel ihtisas komisyonu raporu; çay sanayii alt komisyon raporu. Sekizinci beş yıllık kalkınma planı; Ankara
- Güneş S.(2012). Türk çay kültürü ve ürünleri. Millî Folklor. 2012; 24(93):234-251.
- Goowalla H.; Neog D. (2011), "Problem and Prospect of Tea Tourism in Assam - A Swot Analysis", *International Conference on Advancements in Information Technology*, Singapore, IPCSIT, Vol. 20, 243-248.
- MEB. (2006). Yiyecek içecek hizmetleri çay hazırlama ve servisi. mesleki eğitim ve öğretim sisteminin güçlendirilmesi projesi. Ankara; 2006
- Henning S M, et al.(2003). Catechin content of 18 teas and a green tea extract supplement correlates with antioxidant capacity. *Nutrition and Cancer*. 2003; 45(2):226- 235
- Reimertz, S. (2003). Çayın Kültür Tarihi, (Çeviren: Mustafa Tüzel), (2. Baskı), Ankara: Dost Kitabevi.
- Sarıahmetoğlu, Y., Tanrıvermiş, H., Karakaş, A. ve Günler, N., (1997). Çayda Yeniden Yapılanma, Cömertler Matbaası, İstanbul, 1997.
- Smith, S., & Costello, C. (2009). Segmenting visitors to a culinary event: Motivations, travel behavior, and expenditures. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 18(1), 44-67. doi: 10.1080/19368620801989022
- Spillane E. George Joseph Camel.(2013) In *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company.
- Taşkın M. (2007). Bahçeden- bardağa çay. Çay Sanayici İş Adamları Derneği Yayın No: 1. 2007; 1-103.
- Üstün Ç, Demirci N (2013) Çay Bitkisinin (Camellia SINENSIS L.) Tarihsel Gelişimi Ve Tıbbi Açıdan Değerlendirilmesi. *MEÜ Tıp Fak. Lokman Hek. Tıp Tar. ve Folk. Tıp Derg.*, 3(3): 5-12.
- Zihnioğlu, A.(1998). Bir Yeşilin Peşinden, Tübitak, Ankara, 1998.
- Zhou Mı, M.S. (2011), *Exploration of Factors Associated with Tea Culture and Tea Tourism in United States, China, and Taiwan*, 1-91.
- [https://www.trthaber.com/haber/guncel/rizeyi-1-milyondan-fazla-turist-ziyaret-etti-\(Son Erişim tarihi:10.02.2023\).](https://www.trthaber.com/haber/guncel/rizeyi-1-milyondan-fazla-turist-ziyaret-etti-(Son%20Erişim%20tarihi:10.02.2023).)
- [https://www.sabah.com.tr/turizm/2022/01/12/\(Son Erişim tarihi:10.02.2023\).](https://www.sabah.com.tr/turizm/2022/01/12/(Son%20Erişim%20tarihi:10.02.2023).)
- [https://rizetso.org.tr/rize-ili-son-10-yilin-turist-istatistikleri/\(Son Erişim tarihi:10.02.2023\).](https://rizetso.org.tr/rize-ili-son-10-yilin-turist-istatistikleri/(Son%20Erişim%20tarihi:10.02.2023).)
- [https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/rize/gezilecekyer/botanik-ziraat-cay-bahcesi\(Son Erişim tarihi:10.02.2023\).](https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/rize/gezilecekyer/botanik-ziraat-cay-bahcesi(Son%20Erişim%20tarihi:10.02.2023).)
- [https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk- Haklari/ Haritalar/ Türkiyede çay uretimi grafik.pdf \(Son Erişim tarihi:10.02.2023\).](https://www.ka.org.tr/dosyalar/file/Yayinlar/Cocuk-Haklari/Haritalar/Turkiyede%20çay%20uretimi%20grafik.pdf%20(Son%20Erişim%20tarihi:10.02.2023).)
- <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler> (Son Erişim tarihi:10.02.2023).
- <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/> (Son Erişim tarihi:10.02.2023).
- https://english.visitkorea.or.kr/enu/ATR/SI_EN_3_2_1.jsp?cid=697184 (Son Erişim tarihi:10.02.2023).
- <https://www.rtb.org.tr/uploads/files/791-69> (Son Erişim tarihi 09.02.2023)

EXTENDED ABSTRACT

We have provided a cultural transition between countries with the interaction between countries that circulated tea thousands of years ago. Tea has ceased to be an economic product from being an agricultural product and has gained the feature of being a cultural product. Although it is a product in tea trips since its first use, it shows that it is unique to that country with the services of different countries and that that country has a culture. Every country has a product that shows that it preserves the image of that country as a touristic product. Despite the fact that tea was first cultivated culturally, especially in Japan, although the size of this tea is not a problem in India, which is one of the other tea farming countries, the cultural effect of tea is perceived as a touristic product, and tea tourism is more effective there in the colony of England. This has been related to the touristic ownership of tea. In Turkey, tea is seen as indispensable for the people of the Eastern Black Sea region. It is seen as a source of income that the people own economically. As the national income of the country, its values are increasing all over the country and in the world. This study aims to investigate the cost of tea produced as a tour in Turkey, the cost of tea tourism as a touristic product and its sustainability in the Eastern Black Sea Region. In particular, the sections and presentation of the first samples of the tea product until the last tea was made by considering an Agricultural Botanical Garden with natural beauties and the province of Rize. Within the scope of the research, the documentation review method was used by using the literature. This purpose, by investigating the positive and negative effects of tea, then evaluated the tourism participants according to the results of the geographically indicated tea in the effect of rural tourism and highland tourism, as well as the production amounts according to what they carry out, with different evaluations obtained with examples in terms of the world and Turkey.

With the increase in tea agriculture regions in South Korea, tea tourism in Hadong and Boseong, which is the first green tea production place, was supported there and became an important center. “Maeam Tea Museum” was built in Hadong and an activity area was built for the tourists (www.english.visitkorea.or.kr). In the same way that vineyards led by countries such as France, grape cultivation has become a tourism destination in Europe, tea gardens and the introduction of this product to tourism in Assam, India, took place in the same way. Tourists coming from Assam due to the British colony can collect tea and play golf at the same time (Goowalla and Neog, 2011). It is stated that tea agriculture and tea gardens and tea tourism developing together in China, tea museums held at the same time, tea-related events, fairs, exhibitions, authentic environments where tea is sold, the cultural interaction of tea and the development of tea tourism are effective (Zhang (2004) : Zhou M1, 2011:11-12), the Chinese state used tea as an agricultural product, and they also brought its cultural presentation to tourism.

Tea tourism has completed its development under the conditions given by certain climatic conditions. Development of tea tourism in the world Countries such as China, India, Nepal, Japan, Sri Lanka, Korea, which are the leading countries in tea production, are among the countries that use the agricultural areas where tea cultivation is made for tea tourism. China's transition to tea tourism has been with national initiative applications after 1980s. In 1986, they built the tea museum in Hangzhou, the capital of China's Zhejiang Province, in order to convey the cultures of China and show it with events. With the opening of this museum to the public in 1990, this museum was introduced with activities (Cheng et al., 2012:28). Ji (2006 as cited in Zhou et al., 2012:3)

In provinces designated as touristic products, a decrease is observed in the number of tourists in some periods. For example, the number of tourists coming by years has decreased throughout Turkey during the pandemic period. This is also seen in our province. With the end of the pandemic, the

increase in the number of tourists continues to increase. In the last 8 months of 2022, the number of tourists who came to the city reached new levels with 1 million 37 thousand 616 tourists. It has been observed that the increase in the number of tourists, as well as the tours organized by the tour operators, with the construction of the new airport as transportation, the tourists of Rize-Artvin Airport see the touristic products in this way that they come by using the airport. Rize has come to the fore especially with its highland tourism. Especially Ayder Plateau is one of the top priority for tourists. The giant 29-meter tea glass, which has become the symbol of the province as the province of tea in Rize, is in the first place among the touristic destinations. Domestic and foreign tourists who come to this city immortalize that they are in the country of tea with a giant glass. This is a symbol showing that the province adds to the tea with the tea. Along with this symbol, domestic and foreign tourists immortalize this province with their photographs, along with this symbol, with a trip to the tea plantation and the Ziraat Botanical Garden (<https://www.trthaber.com>) They set out with the symbol of that product.

In order to develop tea tourism, the Governorship has been carrying out activities that can lead or contribute to the development of tea tourism in recent years. In the tea sector, where many private companies are involved, the private sector organized events related to tea tourism, for example, Doğadan Çay between 2009 and 2014, and kept the issue active on the agenda. Of course, they were also advertising the periods when the tea was harvested. Many activities were organized and 2-day tours were organized, and the activity called “There is the smell of tea in the air” was organized. Activities, fairs, exhibitions should be organized in order to see the tea touristic product on site as the province of Rize, by performing the production stages of tea and the tea drinking and selling tea in the natural environment to the tourists coming in these events.

Considering the Eastern Black Sea tourism potential in general, Rize province is a province full of cultural tourism potential in the city center and rural tourism activities. The tea glass, which is the symbol of Rize province, signifies and points directly to the tourism potential of the province. Tea agriculture, which directly contributes to the employment and economy of the province, has been registered in the cultural tours of tea tourism with the tourists who are curious about tea and want to see the formation of tea in a factory environment from start to finish. In addition, the unique Ziraat Botanical Garden, which has been built in many parts of the world to highlight this difference, has also become the new recreation area for tourists who see the formation of tea in the factory environment. Presenting the cultural heritage with a beautifully prepared landscape has added a new destination to the destinations.

The province of Rize is a province with rich natural beauties in terms of tourism. The sustainability of these natural beauties has been realized by the fact that the people have been active until today. In sustainable tourism, the people have survived to the present day by protecting their nature, vegetation and tea. By providing the same sensitivity in the bureaucracy to the tourism potential adopted by the people, it should try to develop the potential of tourism without harming the vegetation, with the support of the public, which will ensure the integrity of nature. For the sustainability of tea agriculture and tourism, new recreations and interesting centers can be opened in integration with nature. By raising the awareness of the local government and the public, it is possible to be successful in the production and maintenance of touristic products when tea and other cultural values, that is, market products that are thought to be the exact hit, are determined and directed. The best coordinated protection of the natural areas of the Ziraat Botanical Garden, which is unique in Turkey, should first be addressed to the tourists who come to the sustainable tourism potential, to raise awareness and to protect the cultural values, the environment and agriculture.

In order for tourists to participate in food and beverage activities, three elements must be

fulfilled. It has been stated as the presence of food and beverage offerings in the environments they are in, having tastings, awareness of this activity and providing socialization among the participants (Smith & Costello, 2009).

For tea tourism, we must first rehabilitate our tea agriculture in the best way and realize our production level in the best and highest quality way. What will be done in this is to involve the public in the work for the sustainability of tea tourism and to ensure that they are ready for the events with continuous training. Presentation of sample product preparation from touristic product marketing, for example, suitable Rize touristic teapots and an industrial design tailored to them, tea glasses with motifs made only for the region, their special spoons designed to be different from the strainer, and all other touristic products in the form of a set are made and offered to the tourists at the end of their trips. aisles should be made for them to buy. It should be sold in Rize Ziraat Botanical Park in the form of a gift product stand. Of course, these works and transactions should be done in a coordinated manner and the practices involving the public should be preferred. It should be coordinated with other promotional non-governmental organizations within the body of the Provincial Directorate of Tourism and Culture.

Ek bilgiler

Çıkar çatışması bilgisi: Sorumlu yazar, çalışmada çıkar çatışması olmadığını kabul etmektedir.

Destek bilgisi: Çalışmada herhangi bir kuruluştan destek alınmamıştır.

Etik onay bilgisi: Çalışmada etik onay bilgisi gerekmemektedir.

Katkı oranı bilgisi: Yazarın katkı oranı %100 şeklindedir.